

POLSKIE PRZYSŁÓWKI TEMPORALNE O POSTACI KOMPARATYWU: *PÓŹNIEJ* – *WCZEŚNIEJ**

W artykule są omawiane zależności semantyczne i składniowe między komponentami wypowiedzeń zawierających komparatywy przysłówkowe *później* – *wcześniej*. Znaczenie stopnia wyższego przysłówka implikuje wynik porównania dwóch różnych stanów rzeczy. Przysłówki *później* – *wcześniej* użyte w innych znaczeniach, np. *później* ‘potem, następnie’, *wcześniej* ‘poprzednio, przedtem’, nie są rozważane w tym artykule.

Jednostki leksykalne *wcześniej niż*, *później niż* otwierają dwie pozycje syntaktyczne, pierwszą, lewostronną, dla formy werbalnej, drugą, prawostronną dla frazy werbalnej, nominalnej lub adverbialnej. Frazy zajmujące obie pozycje są wykładnikami pojęć następstwa i uprzedności.

Ponadto, w wypowiedzeniach zawierających komparatywy przysłówkowe mogą występować po ich lewej stronie frazy liczebnikowe. Są one podrzędne względem komparatywów, wymagających od tych fraz formy akuzatiwu. Dlatego też można przypisać komparatywom adverbialnym funkcję przyimka. Np. *Piotr wrócił do domu dwie godziny później / wcześniej niż Ewa*. Frazy liczebnikowe służą określaniu różnicy temporalnej między porównywanymi zdarzeniami.

Słowa kluczowe: semantyka, składnia, język polski, przysłówki, fraza liczebnikowa, przyimek, następstwo, uprzedność.

The paper discusses semantic and syntactic interdependences between the components of sentences containing the Polish adverbial comparatives *później* – *wcześniej*. The comparative meaning of an adverb implies the result of comparison of two different states of affairs. The adverbs *później* – *wcześniej* used in other meanings, e.g. *później* ‘potem, następnie / next, then’, *wcześniej* ‘poprzednio, przedtem / previously, before that’, are not considered in the paper.

The lexical units *wcześniej niż* ‘earlier than’, *później niż* ‘later than’ open two syntactic positions, the former, on the left side, for the verb form, and the latter, on the right side, for the verbal, nominal or adverbial phrase. The phrases taking both positions are the exponents of the notions of succession and anteriority.

Moreover, numeral phrases on the left side can occur in sentences containing adverbial comparatives. These phrases are subordinate to comparatives which require them to take the accusative form. Therefore, it is possible to ascribe a prepositional function to the adverbial comparatives, e.g. *Piotr wrócił do domu dwie godziny później / wcześniej niż Ewa*. ‘Piotr came back home two hours later / earlier than Ewa.’ Numeral phrases serve to describe the temporal difference between the compared events.

Keywords: semantics, syntax, Polish, adverb, numeral phrase, preposition, succession, anteriority.

---

* Publikacja została przygotowana w ramach projektu badawczego NPRH nr 11 H 17 006685, realizowanego w latach 2018–2023.

1. Założenia teoretyczne

Istota stopniowania polega na porównywaniu obiektów lub stanów rzeczy, wykrywaniu różnic ilościowych między obiektami lub między stanami rzeczy i komunikowaniu o tym, na czym te różnice polegają. Stopniowanie jest operacją semantyczną, realizowaną środkami morfologicznymi i syntaktycznymi. Stopniowaniu w języku polskim podlegają grupy jednostek leksykalnych należących do klas gramatycznych przymiotników i przysłówków; ograniczenia w stopniowaniu przymiotników są omawiane m.in. w Grochowski 2015, 2018a.

Inwariantem semantycznym komparatywu przymiotnika i przysłówka jest wynik porównania danej właściwości w dwóch stanach rzeczy, nieidentycznych pod względem wielkości (ilości). Inwariantem semantycznym superlatywu jest wynik porównania danej właściwości w co najmniej trzech stanach rzeczy, umożliwiający wybór tego stanu, w którym wielkość tej właściwości jest większa / mniejsza niż w pozostałych; por. np. Jurkowski 1976, Laskowski 1977, Dróżdż-Łuszczuk 2006, Bałabaniak 2013. W wyniku przekształcenia formy pozytywu przymiotnika lub przysłówka na formę komparatywu lub superlatywu zmienia się skład morfologiczny odpowiednich form oraz konstytuowane przez nie schematy syntaktyczne. Formy komparatywu implikują prawostronnie przyimki *niż* (nom.) / *od* (gen.), a formy superlatywu przyimki *z* (gen.) / *spośród* (gen.).

Przysłowki temporalne o postaci komparatywu odzwierciedlają wynik porównania właściwości dwóch stanów rzeczy z punktu widzenia ich uprzedniości / następowania (pierwszy miał miejsce wcześniej niż drugi, a drugi później niż pierwszy) i czasu trwania (pierwszy trwał dłużej niż drugi, a drugi krócej niż pierwszy). Por. np.

- (1) *Piotr urodził się w 2000 roku, a jego siostra Ewa cztery lata później.*
- (2) *Adam dzisiaj wyszedł do pracy o godzinę wcześniej niż zwykle.*
- (3) *Paweł rozwiązywał zadanie o pięć minut dłużej od Agaty.*
- (4) *Marysia studiowała ekonomię o rok krócej od Ani.*

Przedmiotem tego artykułu jest analiza zależności semantyczno-składniowych między komponentami wypowiedzeń zawierających przysłowki temporalne o kształcie komparatywu *później*, *wcześniej* i mające znaczenie stopnia wyższego. Nie w każdym użyciu ciągi *później*, *wcześniej* komunikują wynik porównania danej właściwości w dwóch stanach rzeczy (Deka 2007, Danielewiczowa 2012, Grzegorzczkowska 1974, 1975, 2006, 2015, Jurkowski 1986). Np. w wypowiedzeniach (5) – (8) ciągi te tylko pod względem kształtu przypominają komparatywy przysłówków; por.:

- (5) *Teraz odpocznij, a później pojedziemy na huśtawki.* (Danielewiczowa 2012: 87)
- (6) *O dwunastej wszyscy spotykają się na sumie, a później młodzi idą na piwo do Maksa, a starsi do Perelki.* (NKJP)
- (7) *Wcześniej nie bywał taki ponury.* (Danielewiczowa 2012: 87)
- (8) *Wtedy znowu krzyknął mężczyzna, już wcześniej protestujący przeciw fundamentalizmowi.* (NKJP)

Z teoretycznego punktu widzenia status gramatyczno-leksykalny ciągów *później*, *wcześniej* może być trojaki: (i) są one utworzonymi regularnie pod względem morfologicznym i syntaktycznym formami stopnia wyższego przysłówków *późno*, *wcześniej*, mającymi znaczenie komparatywu; (ii) są częściami więcej niż jednosegmentowych

jednostek leksykalnych; por. np. *na później; ktoś odłożył coś na później; prędzej czy później; wcześniej czy później*; (iii) stanowią osobne jednostki leksykalne jedno-segmentowe (abstrahuję tu od otwieranych przez nie miejsc walencyjnych), wymagające wyróżnienia w postaci haseł słownikowych; por. wypowiedzenia (5) - (8), zawierające takie jednostki. Jak to już zostało powiedziane, w tym artykule rozważane będą ciągi mające status (i). W pierwszej części pracy zostaną omówione opisy ciągów *wcześniej, później* w słownikach współczesnego języka polskiego, druga jest poświęcona analizie zależności między komponentami wypowiedzeń zawierających te ciągi.

2. Ciągi *później, wcześniej* w słownikach

Analiza wypowiedzeń zawierających badane ciągi nie zawsze pozwala na ich bezdyskusyjną kwalifikację odpowiadającą proponowanym rozróżnieniom. Fakt ten znajduje potwierdzenie w opisach słownikowych *później, wcześniej*, a w szczególności w ilustrujących je wypowiedzeniach. Przedstawiony w słownikach ogólnych współczesnego języka polskiego obraz zależności, w jakie wchodzi wymienione ciągi, jest wyjątkowo mało klarowny. Tylko w WSJP PAN wyróżnia się hasła *później, wcześniej*, a w SWJPDun hasło *później*, w innych słownikach, mianowicie w SJPD, SJPSz, USJP i ISJP ciągi te są omawiane w artykułach hasłowych *późno, wcześniej*.

W SJPD, w artykule *późno*, podany jest jeden przykład wypowiedzenia z formą stopnia wyższego, ilustrujący dosyć enigmatyczną definicję pierwszego znaczenia wyrazu hasłowego 'pod koniec jakiegoś czasu (dnia, doby, roku)':

(9) *Tego dnia Ksawery obudził się później niż zwykle.* (SJPD)

W wypowiedzeniu tym *później* ma znaczenie komparatywu.

Trzecie znaczenie *późno* wyróżnione w tym samym artykule hasłowym, reprezentowane tylko przez stopień wyższy, zdefiniowane jest przez wyliczenie czterech fraz bliskoznacznych 'po jakimś czasie, po upływie pewnego czasu, potem, w przyszłości'. Znaczenie to ilustrują trzy przykłady wypowiedzeń:

(10) *Najpierw muszę skończyć studia, to jasne. Ale co później?* (SJPD)

(11) *Rano szedł na musztrę, do czynności zawodowych w koszarach i przy baterii – później na obiad – później drzemał.* (SJPD)

(12) *W pięć lat później miał pan Kukawka kilkanaście sztuk bydła rogatego.* (SJPD)

Przytoczoną definicję zdecydowanie lepiej egzemplifikują pierwsze dwa wypowiedzenia niż trzecie. Komunikują one o następstwie zdarzeń, ciąg *później* nie ma w tych wypowiedzeniach relewantnego dla komparatywu znaczenia porównania. Bliższe komparatywowi jest znaczenie *później* w wypowiedzeniu trzecim. Istotną przyczyną trudności w interpretacji tego ciągu jest brak kontekstu określającego czas zdarzenia, które miało miejsce wcześniej i stanowi obiekt porównania ze zdarzeniem aktualnym; por. (12) z:

(13) *W pięć lat później od czasu, w którym miało miejsce zdarzenie, o którym wcześniej była mowa, pan Kukawka miał kilkanaście sztuk bydła rogatego.*

SJPSz i USJP dość podobnie charakteryzują znaczenie *później*. Trzecie znaczenie *późno* w SJPSz i piąte znaczenie *późno* w USJP odnoszą się wyłącznie do stop-

nia wyższego przysłówka i są zdefiniowane analogicznie do trzeciego znaczenia tego wyrazu w SJPD. Czteroczłonowa definicja w SJPSz różni się od przytoczonej wyżej ostatnim członem wyliczenia, którym jest wyraz ‘następnie’. Trójczłonowa definicja w USJP łączy człony wyliczenia z obu wcześniejszych słowników: ‘po upływie jakiegoś czasu; potem, następnie’. Zarówno SJPSz, jak i USJP przytaczają po dwa przykłady wypowiedzeń ilustrujące omawiane znaczenie *później*. Por.

(14) *Najpierw robota, później rozrywka.* (SJPSz, USJP)

(15) *W rok później był już dyrektorem.* (SJPSz)

(16) *Przyszedł do firmy w maju, w dwa miesiące później był już dyrektorem.* (USJP)

Wypowiedzenie (14) komunikuje o następstwie zdarzeń, bliższe komparatywowi jest znaczenie *później* w (15), a wypowiedzenie (16) zawiera nawet oba człony porównania, są one wyrażone w sposób jawny; por. (16) z (17):

(17) *W dwa miesiące później niż przyszedł do firmy (niż w maju), był już dyrektorem.*

W SWJPDun do stopnia wyższego przysłówka *późno* odnosi się częściowo jego znaczenie piąte (częściowo, ponieważ dotyczy też ono stopnia najwyższego) oraz osobne hasło *później*, którego znaczenie zawiera przypuszczalnie komponenty wyróżnione już w znaczeniu wskazanym. Por. definicje i przykłady wypowiedzeń: *późno* 5. ‘po czasie, w którym coś się stało, w którym wykonał daną czynność ktoś inny; jako następny, jako ostatni’:

(18) *Dobiegasz do mety zawsze później niż inni.* (SWJPDun)

później ‘po pewnym czasie, po wykonaniu jakiejś czynności, po jakimś wydarzeniu; potem, następnie’:

(19) *Najpierw obowiązek, później przyjemność.* (SWJPDun)

(20) *Tydzień później uciekł z więzienia.* (SWJPDun)

(21) *Po obiedzie odrobisz lekcje, a później pójdziemy do parku.* (SWJPDun)

Charakterystyczne dla stopnia wyższego znaczenie porównania ma niewątpliwie *później* w wypowiedzeniu (18), być może również w (20), jego interpretację utrudnia jednak brak kontekstu; por. np. z (17). Znaczenie następstwa *później* bezdyskusyjnie ilustrują wypowiedzenia (19), (21).

ISJP charakteryzuje ciąg *później* w punkcie trzecim artykułu hasłowego *późno* za pomocą definicji przedmiotowej kontekstowej „Jeżeli coś się zdarzyło lub zdarzy **później**, to zdarzyło się lub zdarzy się po tym, o czym właśnie mówiliśmy, lub po chwili obecnej.” Znaczenie to ilustrują trzy wypowiedzenia; por.

(22) *Nigdy później nie zajmował się poważnie malarstwem.* (ISJP)

(23) *Cztery dni później wydano mnie z milicji.* (ISJP)

(24) *Później ci podam szczegóły.* (ISJP)

Żadne z nich nie zawiera jawnego porównania; mogą być one interpolowane – analogicznie do rozważanych wcześniej (13), (17) – w następujący sposób:

(25) *Nigdy później niż w czasie, o którym była mowa, nie zajmował się poważnie malarstwem.*

(26) *Cztery dni później od czasu, w którym miało miejsce zdarzenie, o którym wcześniej była mowa, wydano mnie z milicji.*

(27) *Później niż w czasie, w którym to mówię, podam ci szczegóły.*

WSJP PAN wyróżnia dwie jednostki homonimiczne gramatycznie o postaci *później*, pierwszą zalicza do przysłówków, drugą do przyimków. W artykule hasłowym dotyczącym przysłówka *późno* ciąg *później* nie jest omawiany. W obu poprawnie zbudowanych, stylizowanych na przedmiotowe, definicjach homonimów *później I* i *później II* wyeksponowane jest to samo, ale inaczej, znaczenie następstwa: w definicji *później I* dotyczy ono czasu, a w definicji *później II* zdarzenia. Por. definicje: ‘w czasie, który nastąpił po tym, o czym była mowa’ i ‘coś wydarzyło się wskazanym czasem po innym wydarzeniu’.

W cytowanych wypowiedzeniach ilustrujących znaczenia homonimów hierarchia komponentów jest inna. W przykładach egzemplifikujących *później I* dominuje następstwo zdarzeń **różnych**, o czym świadczy możliwość substytucji *później* przez jednostkę *następnie* (abstrahując tu od jej nacechowania stylistycznego), a także przez *potem*. Por. np.

(28) *Pójdziecie w lewo do końca korytarza, później (następnie / potem) schodami dwa piętra w dół, od razu potem pierwsze drzwi w prawo i ...* (WSJP PAN)

(29) *Dziewuszką jeszcze służyłam przy kucharzu. Później (następnie / potem) stara dziedziczka posłała mnie do ogrodu, do kwiatów.* (WSJP PAN)

(30) *W kręgach śląskich decydentów węglowych najpierw uśmiechano się cynicznie, później (następnie / potem) zaczęto grozić.* (WSJP PAN)

W przykładach egzemplifikujących *później II* dominuje porównanie czasu zdarzeń, z których jedno miało miejsce wcześniej, a drugie później. Świadczy o tym towarzyszący *później* wykładnik różnicy między czasem, w którym nastąpiły oba zdarzenia (będzie o tym mowa szerzej w dalszej części artykułu). Por. np. frazy nominalne *cztery tygodnie*, *trzy dni*, *godzinę* w wypowiedzeniach:

(31) *W czerwcu 1971 roku Elektra rozwiązała kontrakt z zespołem, a cztery tygodnie później on sam przestał istnieć.* (WSJP PAN)

(32) *Minister najpierw karnie podporządkował się premierowi, twierdząc, że wykona jego wolę, a trzy dni później powiedział, że nie widzi możliwości zmniejszenia składki.* (WSJP PAN)

(33) *Godzinę później, już bez torby, którą zostawił do przechowania na kolumnie, szedł pustą, nagrzaną ulicą, jakby źle wpasowaną pomiędzy ceglane rudery ze śladami dawnej świetności.* (WSJP PAN)

W przytoczonych kontekstach nie jest możliwa substytucja *później* przez *następnie*. Znaczenie komparatywu ma jednostka *później II*, a nie *później I*. Można przypuszczać, że kwalifikacja *później II* jako przyimka, a więc jednostki funkcyjnej, miała wpływ na hierarchię oznaczeń, nierelevantną moim zdaniem, przyjętą w koncepcji leksykograficznej WSJP PAN (Grochowski, Kisiel, Żabowska 2018).

W SJPD przykłady wypowiedzeń z formą stopnia wyższego *wcześniej* występują w czterech znaczeniach wyrazu hasłowego *wcześnie*. Znaczenie pierwsze, zdefiniowane przez wyliczenie czterech fraz ‘we wczesnych godzinach dnia, rano; w pierwszych latach życia, w młodości’, ilustruje wypowiedzenie

(34) *Teofil obudził się wcześniej niż zwykle.* (SJPD)

Różniące się kontekstem odniesienia, ale nie znaczeniem przysłowka wypowiedzenie (35) *Zima zbliżała się wcześniej niż zwykle.* (SJPD)

egzemplifikuje znaczenie drugie *wcześniej*, mające definicję o analogicznej strukturze ‘na początku właściwej czemu pory, w pierwszym okresie trwania czego; przed właściwym czasem’. Trzecie znaczenie *wcześniej*, dotyczące z założenia wyłącznie komparatywu i superlatywu przysłowka, zdefiniowane lakonicznie ‘przed jakimś określonym terminem’, jest ilustrowane m.in. wypowiedzeniami

(36) *Zasypanych towarzyszy nie będzie można dojść wcześniej jak za cztery, pięć dni.* (SJPD)

(37) *Wcześniej niż za trzy, cztery dni nie mógł się spodziewać Sieszyńskiego w Warszawie.* (SJPD)

Jednostka *wcześniej* w znaczeniu czwartym, zdefiniowana przez wyliczenie czterech bliskoznaczników ‘uprzednio, przedtem; kiedyś, w przeszłości’, komunikuje o uprzedniości zdarzeń. Por. przykłady:

(38) *Chore wchodzą do sąsiedniego baraku, w którym wcześniej przeprowadzono dezynfekcję.* (SJPD)

(39) *Że też mi to wcześniej na myśl nie przyszło.* (SJPD)

Struktura cytowanej definicji jest analogiczna do przytoczonej już definicji *późno* w znaczeniu trzecim.

Artykuł hasłowy *wcześniej* w SJPSz jest skróconą wersją omówionego już artykułu tego wyrazu w SJPD. Opinię tę potwierdzają wyniki porównania budowy obu artykułów, definicji znaczeń i przykładów wypowiedzeń. Por. ze znaczeniem drugim w SJPD: ‘na początku właściwej czemuś pory lub przed właściwą porą’ (SJPSz):

(40) *Zima przyszła wcześniej niż zwykle.* (SJPSz)

Por. ze znaczeniem trzecim w SJPD: ‘przed upływem jakiegoś określonego czasu’:

(41) *Poznali się rok wcześniej.* (SJPSz)

Por. ze znaczeniem czwartym w SJPD: ‘uprzednio, poprzednio, dawniej’ (SJPSz):

(42) *Czemuś mi o tym wcześniej nie powiedział?* (SJPSz)

(43) *Szkoda, że wcześniej was nie znałem.* (SJPSz)

USJP rozbudowuje opis *wcześniej* przedstawiony w SJPD i SJPSz, wyróżniając większą liczbę znaczeń przysłowka w wyniku podziału niektórych dotychczasowych definicji. Nie zwiększyła się natomiast liczba znaczeń ilustrowanych wypowiedzeniami z ciągiem *wcześniej*. Wszystkie one komunikują o uprzedniości jednego zdarzenia względem innego, ale na ogół tylko jedno zdarzenie ma swoją reprezentację leksykalną w wypowiedzeniu. Por.

(44) *W górach wcześniej zapada zmrok.* (USJP)

(45) *Już wcześniej o tym mówiłem, nie będę powtarzał.* (USJP)

Inaczej jest w wypowiedzeniu (46), komunikującym *explicite* o dwóch zdarzeniach:

(46) *Pobrali się ostatniego lata, a poznali się rok wcześniej.* (USJP)

W SWJPDun do stopnia wyższego przysłowka *wcześniej* odnosi się jego znaczenie trzecie ‘przed upływem właściwego czasu, szybko’, np.

(47) *Poszedł na emeryturę rok wcześniej.* (SWJPDun)

i czwarte ‘upřednio, przedtem, dawniej’, np.

(48) *Nikt o tym wcześniej nie wiedział.* (SWJPDun)

Zarówno definicje, jak i wypowiedzenia przykładowe tylko sygnalizują wyróżnione znaczenia. Nie zostały one wyjaśnione, a przykłady nie komunikują upředniości jednych zdarzeń w stosunku do innych.

ISJP charakteryzuje ciąg *wcześniej* w punkcie trzecim artykułu hasłowego *wcześniej* za pomocą definicji przedmiotowej kontekstowej „Jeśli coś się zdarzyło lub zdarzy **wcześniej**, to zdarzyło się lub zdarzy przed tym, o czym właśnie mówiliśmy, lub przed chwilą obecną.” Znaczenie to ilustrują trzy wypowiedzenia; por.:

(49) *Byłem w tym domu wcześniej od nich i wszystko widziałem.* (ISJP)

(50) *Jego żona zmarła w 1935 roku, wcześniej zapisawszy mu w testamencie cały majątek.* (ISJP)

(51) *Pięć zdań wcześniej mówił pan coś całkiem innego.* (ISJP)

Pierwsze dwa zawierają eksplicytne porównanie czasu trwania zdarzeń i komunikują upředniość jednego zdarzenia względem drugiego. Trzecie wypowiedzenie wymaga interpolacji; por. (51) z

(52) *Pięć zdań wcześniej mówił pan coś całkiem innego niż to, co powiedział pan później.*

WSJP PAN charakteryzuje ciągi o postaci *wcześniej* dość podobnie do ciągów *później*, wyróżniając dwie jednostki homonimiczne gramatycznie i zaliczając pierwszą z nich do przysłówków, a drugą do przyimków. W definicjach obu jednostek, stylizowanych na przedmiotowe, wyeksponowane jest to samo znaczenie upředniości, w definicji przysłówka odnosi się ono do czasu, a w definicji przyimka do zdarzenia. Różnica między definicjami *później* i *wcześniej* sprowadza się do opozycji ‘po’ – ‘przed’. Por. definicje *wcześniej* z przytoczonymi już definicjami *później*: ‘w czasie, który nastąpił przed tym, o czym była mowa’ i ‘coś wydarzyło się wskazany czas przed innym wydarzeniem’.

W każdym z trzech wypowiedzeń ilustrujących znaczenie *wcześniej I* mowa jest o dwóch zdarzeniach nierównoczesnych; *wcześniej* może być w nich substytuowane przed jednostką *przedtem*. Por. np.

(53) *Dlaczego mi wcześniej (przedtem) tego nie powiedziałeś?* (WSJP PAN)

(54) *Rozmawiał z Prochyra w tym samym pokoju z lustrem, gdzie już wcześniej (przedtem) przesłuchiowano Brzęczka.* (WSJP PAN)

(55) *Towarzyszył mu kolorowo odziany, ogorzały mężczyzna z krótką, czarną brodą, którego Geralt wcześniej (przedtem) nie zauważył.* (WSJP PAN)

W wypowiedzeniach egzemplifikujących *wcześniej II* przedmiotem porównania jest czas zdarzeń, o czym świadczy występujący w antepozycji względem *wcześniej* wykładnik różnicy między czasem zdarzenia wcześniejszego i późniejszego. Por. frazy *cztery dni, dwa lata* w wypowiedzeniach:

(56) *Opowiadał o tym, co cztery dni wcześniej wydarzyło się w Zazdrości.* (WSJP PAN)

(57) *W porównaniu z 200 milionami ton dwa lata wcześniej był to ogromny spadek.* (WSJP PAN)

Znaczenie komparatywu ma jednostka *wcześniej II*, ale jedyne wypowiedzenie zawierające jawne porównanie zdarzenia wcześniejszego z późniejszym jest zamieszczone w artykule hasłowym *wcześniej I*; por.

(58) *Szosa katowicka była prawie pusta. Widać wszyscy, którzy wybrali się dziś w podróż, wyruszyli wcześniej niż ja, pomyślała Mirka.* (WSJP PAN)

3. Właściwości składniowe komparatywów *wcześniej*, *później*

Związki semantyczno-składniowe, w jakie wchodzi przysłówki temporalne o postaci komparatywu *później*, *wcześniej*, pokażę na przykładach kilku wypowiedzeń (pochodzących z NKJP lub utworzonych na podstawie NKJP i słowników), które uznaję za wzorcowe:

(59) *Sobotni koncert rozpoczął się ponad półtorej godziny później, niż planowano.*

(60) *Młodzi ludzie zawierają małżeństwa o parę lat później niż ich rodzice.*

(61) *Syn Alicji Nowak urodził się zaledwie pięć minut później niż pierwsza tarnowianka.*

(62) *Przyszedłem na ten festyn trochę później, niż zamierzałem.*

(63) *Kozłowski urodził się niemal pół wieku wcześniej niż wspomniany tu już szynkarz z Klementowic.*

(64) *Nowy uczeń przyszedł do klasy o cały miesiąc wcześniej, niż się spodziewano.*

(65) *Parlament musi przyjąć budżet prawie trzy tygodnie wcześniej, niż zapowiadano.*

(66) *Jadwiga rozstała się z gorsetem dużo wcześniej niż inne kobiety.*

Przysłówek o postaci komparatywu *później niż*, *wcześniej niż* komunikuje następstwo lub uprzedniość jednego stanu rzeczy względem drugiego. Stany rzeczy mają w wypowiedzeniach swoją reprezentację w postaci fraz, dla których komparatywy otwierają dwie pozycje syntaktyczne. Fraza lewostronna jest konstytuowana przez formę czasownikową, ograniczenia strukturalne nałożone na frazę prawostronną są pochodną właściwości jednostki funkcyjnej *niż*, która w otwieranej przez siebie pozycji dopuszcza frazy werbalne, nominalne i adverbialne (zob. hasło *niż II* w WSJP PAN). Por. przytoczone przykłady (59) – (66), a ponadto

(67) *Dzisiaj Piotr wstał o godzinę wcześniej niż zazwyczaj.*

W pozycji prawostronnej otwieranej przez *później*, *wcześniej* może wystąpić w funkcji analogicznej do *niż* przyimek *od* (gen.), dopuszczający tylko frazy nominalne; por. (66) z

(68) *Jadwiga rozstała się z gorsetem dużo wcześniej od innych kobiet.*

W przeciwieństwie do jednostki *od*, która w każdym użyciu jest przyimkiem, kwalifikacja gramatyczna *niż* jest dyskusyjna, o czym świadczą właściwości prawostronnej pozycji syntaktycznej tej jednostki, ilustrowane przykładami (59) – (67). Niektóre słowniki (SWJPDun, WSJP PAN) wyróżniają tylko przyimek *niż* bez względu na prawostronny kontekst tego wyrażenia, inne (ISJP, USJP) dwie jednostki homonimiczne: przyimek, gdy jednostka rządzi nominatywem, por. np. (60), (61), (63), (66) oraz spójnik, gdy jednostka ma inny kontekst prawostronny, por. np. (59), (62), (64), (65), (67) a także

(69) *Wybuch impresjonizmu miał u nas miejsce jakieś dwadzieścia lat później niż we Francji.*

(70) *Straciłam naiwność znacznie wcześniej niż cnotę.*

Krystyna Kallas (1995, 1996, 1997, 1998), która spośród uczonych polskich najwięcej miejsca w swoich badaniach poświęciła wyrazom o postaci *niż*, postulowała wyróżnienie przyimka i spójnika o tym kształcie. Propozycje te wymagają dalszych, osobnych rozważań.

Przysłówki *wcześniej*, *później* konstytuują frazy adverbialne. Fraza taka może być zredukowana do swojego centrum, może też tworzyć, z lewej strony, sekwencję wieloskładnikową; por. np. *ponad półtorej godziny*, *o parę lat*, *o cały miesiąc*, *prawe trzy tygodnie*, *jakieś dwadzieścia lat* w wypowiedzeniach (59), (60), (64), (65), (69). W dalszym ciągu będzie mowa przede wszystkim o lewostronnym kontekście badanych komparatywów.

Przysłówek w komparatywie konotuje kategoriałnie czasownik, inaczej rzecz ujmując jest dodawany do czasownika jako podstawowego wyrażenia predykatywne-go, tworząc z nim wyrażenie polipredykatywne.

Składnikiem frazy adverbialnej konstytuowanej przez *comparativus* jest dodany do niego podrzędnik, mający postać frazy liczebnikowo-rzeczownikowej. Jest ona akomodowana przez *później* i *wcześniej*, zajmuje pozycję syntaktyczną akuzatywu. Można przypuszczać, że rząd przypadkowy form komparatywnych tych leksemów był przyczyną zaliczenia ich w WSJP PAN do klasy przyimków; zob. hasła *później II*, *wcześniej II*. Fraza liczebnikowo-rzeczownikowa ma szyk antepozycyjny względem komparatywu. Wyrażna jest tu analogia omawianych jednostek do *temu*, uznanego przed wieloma laty za przyimek postpozycyjny; por. Wiśniewski 1986. Wójcik (1979: 122) nazwał *temu* „poimkiem”, zwracając uwagę na szyk postpozycyjny tego wyrazu względem rządzonego rzeczownika w akuzatywie, a także na tożsamość funkcjonalną *temu* i przyimka *przed*; por. np. *przed dwoma dniami* = *dwa dni temu*. Zob. też Pisarkowa 1961, 1984. O ograniczonej łączliwości leksykalnej *temu* będzie mowa później.

Zachodzenie wymienionych zależności potwierdzają wyniki testów formalnych. Redukcja komparatywu z wypowiedzenia zawierającego frazę liczebnikowo-rzeczownikową powoduje jego dewiację; por. np. (63), (69) z:

(71) **Kozłowski urodził się niemal pół wieku niż wspomniany tu już szynkarz z Klementowic.*

(72) **Wybuch impresjonizmu miał u nas miejsce jakieś dwadzieścia lat niż we Francji.*

Takie same są konsekwencje próby zmiany formy frazy liczebnikowo-rzeczownikowej z akuzatywu na inną; por. np. (61), (65) z:

(73) **Syn Alicji Nowak urodził się zaledwie pięcioma minutami później niż pierwsza tarnowianka.*

(74) **Parlament musi przyjąć budżet prawie trzema tygodniami wcześniej, niż zapowiadano.*

Dopuszczalna jest zmiana szyku wieloskładnikowej frazy liczebnikowo-rzeczownikowej z antepozycyjnego względem komparatywu na postpozycyjny, wymaga jed-

nak, w wypadku ustnej realizacji wypowiedzenia, oddzielenia tej frazy dwustronnymi pauzami od jego pozostałych składników; por. np. (59), (64) z:

(75) *Sobotni koncert rozpoczął się później, ponad półtorej godziny, niż planowano.*

(76) *Nowy uczeń przyszedł do klasy wcześniej, o cały miesiąc, niż się spodziewano.*

Zmiana szyku frazy liczebnikowo-rzeczownikowej zredukowanej do centrum (jednoskładnikowej) jest dyskusyjna lub nieakceptowalna. Por. np. (77) i (78), (79) i (80):

(77) *Syn przyszedł na świat rok później, niż się pobrali.*

(78) **Syn przyszedł na świat później rok, niż się pobrali.*

(79) *Zwierzę wybiegło na drogę sekundę wcześniej, niż zahamował.*

(80) **Zwierzę wybiegło na drogę wcześniej sekundę, niż zahamował.*

Centrum frazy liczebnikowo-rzeczownikowej podrzędnej względem *później / wcześniej* tworzy rzeczownikowa jednostka miary czasu (Wojtyła-Świerzowska 1994, Jakubowicz 2006); np. *chwila, moment, sekunda, minuta, kwadrans, godzina, dzień, noc, doba, tydzień, miesiąc, kwartał, sezon, rok, wiek*. W pozycji centrum nie mogą występować nazwy pór dnia i pór roku, nazwy dni tygodnia i nazwy miesięcy; por. np. dewiacyjne: **przedpołudnie wcześniej, *wieczór później, *północ wcześniej, *wiosnę później, *jesień wcześniej, *piątek później, *wrzesień wcześniej*. Te ograniczenia leksykalne nałożone na pozycję syntaktyczną atrybutów omawianych komparatywów łączą je z ograniczeniami charakterystycznymi dla przyimka *temu*; por. Wiśniewski (1986: 152).

Fraza liczebnikowo-rzeczownikowa jest z reguły reprezentowana przez połączenie liczebnika głównego (określonego lub nieokreślonego typu *kilka*) z rzeczownikiem; por. np. (61), (65), a także

(81) *Rozmowy zakończono kilka minut wcześniej, niż zakładano.*

(82) *Ogrodzenie powstało kilkadziesiąt lat później niż kapliczka.*

Może być reprezentowana także przez liczebnik niewłaściwy (o tym terminie zob. np. w: Grochowski 2005), np. *wiele, dużo, trochę, nieco, niewiele, odrobinę*, łączący się bezpośrednio z *później / wcześniej*, wykluczający użycie rzeczownika. Por. np.

(83) *Zdarzało się tak, że wracaliśmy do domu dużo później, niż przewidywały to godziny pracy.*

(84) *Budowa pływalni ruszyła nieco później, niż planowano.*

(85) *Młodzi kupcy żenili się trochę wcześniej niż ich koledzy rzemieślnicy.*

(86) *Nad Wyspą Wielkanocną słońce wschodzi niewiele wcześniej niż nad Wyspą Bożego Narodzenia.*

Kwalifikacja wymienionych jednostek jako liczebników niewłaściwych może wydawać się dyskusyjna, jednostki te mają bowiem swoje homonimy w klasie operatorów metapredykatywnych (Grochowski 2018b). Niemniej jednak właściwości składniowe podanych wyrażen pozwalają na zaliczenie ich do liczebników niewłaściwych (na kwantyfikacyjny charakter takich wyrażen w połączeniu z *później* zwracał uwagę Deka 2007: 163). Wątpliwości są spowodowane ograniczeniami leksykalnymi nałożonymi na pozycję genetiwu, otwieraną z reguły przez liczebniki dla rzeczowników. Ograniczenia dotyczą nazw miary czasu. Bezdyskusyjnie akcepto-

walne jest np. połączenie *wiele dni później / wcześniej*, wątpliwości budzi np. połączenie *trochę godzin później / wcześniej*. Kwestia ta wymaga osobnej analizy.

Fraza liczebnikowo-rzeczownikowa zawierająca liczebnik główny, a także zredukowana do rzeczownika nazywającego miarę czasu, dopuszcza użycie przyimka rządzącego akuzatywem, np. *o i w*. Por. np.

(87) *Julek przyszedł o kwadrans wcześniej, niż zapowiedział poprzedniego dnia.*

(88) *Nowa Zelandia świętowała Nowy Rok o jedenastej godzin wcześniej niż większość krajów europejskich.*

(89) *W chwilę później niż wezwano pogotowie ratunkowe, nadszedła milicja.*

(90) *Olek zginął w niespełna miesiąc później, niż się poznali.*

Struktura składniowa omawianych fraz dopuszcza redukcję przyimka. Frazy przyimkowe i bezprzyimkowe nie są przypuszczalnie znaczeniowo tożsame. Różnice semantyczne między nimi wymagają osobnych badań, wykraczających poza zakres tego artykułu.

4. Podsumowanie

Analiza związków semantyczno-składniowych, w jakie wchodzi przysłowki temporalne o postaci komparatywu *później niż, wcześniej niż*, prowadzi do następujących konkluzji. Jednostki te mają właściwości typowe dla reprezentowanej klasy grammatycznej: otwierają dwie pozycje syntaktyczne, lewostronna jest przeznaczona dla frazy werbalnej, prawostronną zajmują frazy, których użycie dopuszczają jednostki o postaci *niż*, to jest frazy werbalne, nominalne i adwerbialne.

Ponadto badane jednostki mają cechy specyficzne tylko dla pewnej podklasy komparatywów: przyłączają lewostronnie frazy liczebnikowo-rzeczownikowe zajmujące pozycję akuzatywu, a więc akomodują je, ale ich nie konotują. Te same właściwości są charakterystyczne również dla przysłówek temporalnych *dłużej niż, krócej niż* oraz dla przysłówek o znaczeniu przestrzennym *bliżej niż, dalej niż* (Węgiel 2000: 178). Por. np.

(91) *Konserwacja wieży trwała o kilka miesięcy dłużej, niż przewidywano.*

(92) *Z powodu zmiany czasu będziemy spać tej nocy o godzinę krócej niż zwykle.*

(93) *Dziś skoczył o prawie czterdzieści metrów bliżej niż poprzedniego dnia.*

(94) *Lądowanie miało miejsce o sto kilometrów dalej, niż planowano.*

Odpowiedź na pytanie, które komparatywy przysłówkowe (oprócz sześciu wymienionych) mają wyróżnione cechy składniowe, wymaga dalszych badań. Należy nimi objąć przysłowki pochodne od tzw. przymiotników parametrycznych, dziś precyzyjniej określanych jako przymiotniki miary (Linde-Usiekiewicz 2000: 28–43), w opozycji do przymiotników estymacji; por. np. *drożej (taniej), wyżej (niżej), głębiej (płycej), zimniej (cieplej)* w wypowiedzeniach:

(95) *Hurtownie kupowały kurczaki o pięćdziesiąt groszy drożej za kilogram niż tydzień temu.*

(96) *Nasyp był położony dziesięć metrów wyżej od powierzchni jeziora.*

(97) *Ziemia zamarza dziesięć centymetrów głębiej niż w ubiegłym roku.*

(98) *Wysoko w górach było kilkanaście stopni zimniej niż w Zakopanem.*

Na pozycję rzeczownika nałożone są ograniczenia leksykalno-semantyczne, zeterminowane znaczeniem komparatywu przysłówkowego. Jeżeli określa on różnicę między ceną towarów, por. np. (95), to pozycję rzeczownika może wypełniać nazwa waluty; jeżeli określa różnicę między miejscem położenia w przestrzeni, por. np. (96), (97), to pozycję rzeczownika wypełnia nazwa jednostki miary, z kolei różnica między wskazaniem termometru (lub między temperaturami odczuwalnymi) jest określana w stopniach; por. np. (98).

Literatura cytowana

- Bałabaniak, Dagmara. Polskie intensyfikatory leksykalne na tle wyrażen gradacyjnych. Opole: UO, 2013.
- Bogusławski, Andrzej. "Measures are measures. In defence of the diversity of comparatives and positives". *Linguistische Berichte* 36, 1975: 1–9.
- Danielewiczowa, Magdalena. W głąb specjalizacji znaczeń. Przysłówkowe metapredykaty atestacyjne. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW, 2012.
- Deka, Sebastian. „Cechy semantyczne wykładników następstwa: *potem, później*. Uwagi wstępne”. [W:] A. Dobaczewski (red.) *Studia nad współczesną polszczyzną. Gramatyka, semantyka, pragmatyka*. Toruń: UMK, 2007, 159–170.
- Dróżdż-Łuszczak, Katarzyna. *Studium konstrukcji elektywne w współczesnej polszczyźnie*. Warszawa: UW, 2006.
- Grochowski, Maciej. 2005. „O cechach gramatycznych i znaczeniu jednostek o postaci *trochę*”. [W:] M. Grochowski (red.) *Przysłówki i przyimki. Studia ze składni i semantyki języka polskiego*. Toruń: UMK, 2005, 101–111.
- Grochowski, Maciej. „Jednostka *najróżniejsze* na tle operacji semantycznej stopniowania”. *LingVaria* 10, numer specjalny, 2015: 47–60.
- Grochowski, Maciej. „Asymetria semantycznych i gramatycznych ograniczeń stopniowania przymiotników w języku polskim”. [W:] Z. Greń (red.) *Z polskich studiów slawistycznych, seria 13, T. 2*. Poznań: UAM, 2018a: 83–92.
- Grochowski, Maciej. „Operatory metapredykatywne otwierające pozycję dla komparatywu”. *Prace Filologiczne* 72, 2018b: 59–70.
- Grochowski, Maciej, Anna Kisiel, Magdalena Żabowska. „Zasady opisu jednostek funkcyjnych w WSJP PAN”. [W:] P. Żmigrodzki (red.) *Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 2018, 191–204.
- Grzegorzczkova, Renata. „Typy semantyczne przysłówek temporalnych w języku polskim”. [W:] M. R. Mayenowa (red.) *Tekst i język. Problemy semantyczne*, Wrocław: Ossolineum, 1974, 235–242.
- Grzegorzczkova, Renata. *Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówek*, Wrocław: Ossolineum, 1975.
- Grzegorzczkova, Renata. „Polskie przymiotniki temporalne na tle ogólnej językowej konceptualizacji czasu”. [W:] A. Dąbrowska, A. Nowakowska (red.) *Język a Kultura. T. 19: Czas – język – kultura*. Wrocław: UWr, 2006, 33–43.
- Grzegorzczkova, Renata. „Jeszcze o odróżnianiu określeń temporalnych deiktycznych od wyzna-

- czających narracyjnie (anaforycznych)". *LingVaria* 10, numer specjalny, 2015: 61–75.
- ISJP: Inny słownik języka polskiego (red. Mirosław Bańko). T. 1-2., Warszawa: PWN, 2000.
- Jakubowicz, Mariola. „Nazwy jednostek czasu w językach słowiańskich. Dziedzictwo i innowacja”. [W:] A. Dąbrowska, A. Nowakowska (red.) *Język a Kultura*. T. 19: Czas – język – kultura. Wrocław: UWr, 2006, 87–95.
- Jurkowski, Marian. *Semantyka i składnia wyrażen gradacyjnych (w językach wschodniosłowiańskich)*, Katowice: UŚ, 1976.
- Jurkowski, Marian. „Gradacja i czasoprzestrzeń”. [W:] R. Laskowski (red.) *Czas i przestrzeń w języku*. Katowice: UŚ, 1986, 118–134.
- Kallas, Krystyna. „O konstrukcjach z przyimkiem *niż*”. [W:] M. Grochowski (red.) *Wyrażenia funkcyjne w systemie i w tekście*. Toruń: UMK, 1995, 99–110.
- Kallas, Krystyna. „Rola czynników semantycznych w strukturze polskich konstrukcji porównawczych (z konektorem *niż*)”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 52, 1996: 135–145.
- Kallas, Krystyna. „Składnia zdań porównawczych. Uwagi o zdaniach zespolonych spójnikiem *niż*”. *Polonica* 18, 1997: 11–27.
- Kallas, Krystyna. “On Polish syntactic constructions with the conjunction *niż* ‘than’”. [W:] M. Grochowski, G. Hentschel (red.) *Funktionswörter im Polnischen*. Oldenburg: BIS, 1998, 195–218.
- Laskowski, Roman. „Od czego *lepszy* jest *lepszy*?”. *Język Polski* 57, 1977: 323–334.
- Linde-Usiekniewicz, Jadwiga. *Określenia wymiarów w języku polskim*. Warszawa: Wydział Polonistyki UW, 2000.
- NKJP: Narodowy korpus języka polskiego [on-line]. <www.nkjp.pl> 14.03.2022.
- Pisarkowa, Krystyna. „Historia składni *rok temu*”. *Język Polski* 41, 1961: 319–328.
- Pisarkowa, Krystyna. *Historia składni języka polskiego*. Wrocław: Ossolineum, 1984.
- SJPD: Słownik języka polskiego (red. Witold Doroszewski). T. 1–11. Warszawa: Wiedza Powszechna, PWN, 1958–1969.
- SJPSz: Słownik języka polskiego (red. Mieczysław Szymczak). T. 1–3. Warszawa: PWN, 1978–1981.
- SWJPDun: Słownik współczesnego języka polskiego (red. Bogusław Dunaj). Warszawa: Wilga, 1996.
- USJP: Uniwersalny słownik języka polskiego (red. Stanisław Dubisz). T. 1–4. Warszawa: PWN, 2003.
- Węgiel, Maria. „Opis syntaktyczny przysłówka na przykładzie leksemu *daleko*”. *Polonica* 20, 2000: 171–185.
- Wiśniewski, Marek. „Status gramatyczny słowa *temu*”. *Polonica* 12, 1986: 145–155.
- Wojtyła-Świerzowska, Maria. „Nazwy miar czasu w polszczyźnie”. [w:] K. Handke, H. Dalewska-Greń (red.) *Polszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku*. Warszawa: TNW, 1994, 145–162.
- Wójcik, Tomasz. *Z zagadnień teorii przyimka*. Kielce: WSP, 1979.
- WSJP PAN: Wielki słownik języka polskiego PAN (red. Piotr Źmigrodzki). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 2007. [on-line] <www.wsjp.pl> 14.03.2022.

Мацеј Гроховски

ПОЉСКИ ПРИЛОЗИ ЗА ВРЕМЕ У ОБЛИКУ КОМПРАТИВА:
PÓŹNIEJ – WCZEŚNIEJ

Резиме

У раду се разматра семантичка и синтаксичка међузависност делова реченице који садрже адвербијалне компаративе *później* – *wcześniej*. Компаративно значење прилога подразумева резултат поређења двају различитих стања ствари. Секундарна значења прилога *później* – *wcześniej*, као нпр. *później* ‘потем, następnie/потом, затим’, *wcześniej* ‘poprzednio, przedtem / раније, пре тога’ нису предмет разматрања у овом раду.

Лексичке јединице *wcześniej niż* ‘раније него’ и *później niż* ‘касније него’ отварају две синтаксичке позиције: прву на левој страни, за глаголски облик, и другу – на десној, за глаголску, именску или прилошку синтагму. Речи које заузимају обе позиције изражавају однос постериорности или антериорности.

Уз то, у реченицама са адвербијалним компаративима, с леве стране, могу се појавити и паукалне синтагме. Оне су зависне од компаратива који од њих захтева облик акузатива. Стога је могуће приписати адвербијалним компаративима предлошку функцију, нпр. *Piotr wrócił do domu dwie godziny później/wcześniej niż Ewa*. ‘Пјотр се вратио кући два сата касније/раније него Ева.’ Паукалне синтагме служе да опишу временску разлику између догађаја који се пореде.

Кључне речи: семантика, синтакса, пољски језик, прилог, паукална синтагма, предлог, постериорност, антериорност.